

Milanskim ediktom 313. godine kršćanstvo postaje ravnopravna religija te kao takva izlazi iz dugogodišnje ilegale. Područje Zapadnog Ilirika nije bilo imuno na širenje kršćanstva, a njegov centar je bila Salona, koja je kasnije postala nadbiskupija. Autor daje uvid u historijat kršćanstva na ovom području prije i poslije Milanskog edikta. Kako se kršćanstvo širilo tako su se širila i razna učenja istog. Nakon Nikejskog koncila 325. godine javlja se arijanizam koji ovdje stiže svoje pobornike, a pogotovo na prostoru Panonije, koja krajem IV stoljeća potpada pod sve veći uticaj gotških naroda. U knjizi se daje pregled širenja kršćanstva u Panoniji i Dalmaciji, te sukob dvije frakcije istog. Prodori Slavena zauvijek su promijenili Balkan odnosno tadašnji Ilirik. U ovom periodu veliki uticaj na razvoj kršćanstva imao je Bizant koji se dugo odupirao slavenskim najezdama. Pored toga autor izdvaja i mnogobrojne kršćanske pisce koji opisuju ovaj period. Kao sam kraj antičkog perioda na ovim prostorima uzima se pad Sirmijuma, današnja Srijemska Mitrovica u Srbiji, koji se dogodio 579. godine, odnosno Salone između 625. i 635. godine.

Istraživanje Ilira povezano je sa mnogim teškoćama i izazovima. Samim time ovo djelo predstavlja značajan doprinos historiografiji. Autori su se koristili obimnom literaturom i mnogobrojnim izvorima koje su citirali u samoj knjizi. Djelo je primjer sveobuhvatne analize. Njegova najveća vrijednost je u izrazitom oslanjanju na historijske izvore i njihovu analizu. Cjelokupna knjiga je pisana na visokom stručnom nivou, rezultirajući detaljnim sistematskim istraživanjima u tematskim okvirima kojima se autori već duže vremena bave. Historiografska širina i njihova sadržajna raznovrsnost svakako je vrijedna pažnje. Ovaj udžbenik nije prvo djelo koje se bavi historijom Ilira

ali je vjerovatno najcjelovitije do sada. Spomenuto djelo daje značajan uvid u brojne segmente historije Ilira, te će biti od velike pomoći kako studentima, tako i laicima koji se prvi put susreću sa ovom tematikom. Svako poglavlje je obogaćeno bibliografskim jedinicama što dodatno poboljšava kvalitet i profesionalnost ovog djela. Pored toga na samom kraju knjige je sažetak na engleskom jeziku (*History of Ilyrians*), te recenzije čiji su autori slovenački akademik dr. sci. Rajko Bratož i docent Filozofskog fakulteta u Ljubljani dr. sci. Milan Lovenjak.

Knjiga završava opsežnim “*Registrom osnovnih pojmova*” pomoću kojeg se čitalac može vrlo brzo i jednostavno snaći u potrazi za konkretnom informacijom. Koncept knjige je zasnovan na vojno - političkoj historiji što je rezultiralo izostankom tematske cjeline koja bi se bavila historijom svakodnevnice. Tematika kulturno-historijskog razvoja Ilira je dosta opširna što autorima pruža mogućnost da u budućnosti napišu i drugi tom ove knjige.

ISMAR SUĆESKA

Grupa autora, *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Filozofski fakultet u Sarajevu (elektronsko izdavaštvo), Sarajevo, 2014, 304 str.

Knjiga *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta* je nastala kao produkt Okruglog stola koji je organizovan od strane Odsjeka za Historiju, Filozofskog fakulteta u Sarajevu, sa ciljem obilježavanja 1700. godišnjice od donošenja Milanskog edikta (313.-2013. godina). Djelo se sastoji od više poglavlja pisanih od strane sedamanest različitih koautora, koji su prepoznali važnost

obilježavanja obljetnice izdavanja Milanskog edikta. Naime, riječ je o dokumentu koji je u velikoj mjeri definisao i usmjerio historijske tokove stoljećima poslije. Na jednom mjestu su objedinjeni radovi iz oblasti historije, arheologije, klasične filologije i prava. Konačno djelo sačinjava 16 različitih poglavlja čija se tematika odnosi na period prije i poslije Milanskog edikta, uzroke i posljedice istog, događaje koji su se odvijali u vrijeme samog donošenja Edikta, te cjelokupan životopis cara Konstantina Velikog. Knjiga ima 304 stranice od kojih je 260 stranica teksta koji se odnosi na problematiku Milanskog edikta i antičkog Ilirika, dok su ostale stranice zaključna razmatranja, kratice, bibliografija, summary i recenzija. Djelo je objavljeno 2014. godine u okviru elektronskog izdavaštva Filozofskog fakulteta u Sarajevu i dostupno je na web stranici: www.ff-eizdavastvo.ba

Prva tematska cjelina u okviru knjige se zove *Izvori i historiografija* (4-70). Ova tematska cjelina je najobimnija i daje najraznovrsniji metodološki pristup obradi problematike. Različiti metodološki pristupi su složeni u jedinstvenu komponentu bogatih tekstova koji se tematikom naslanjaju i nadopunjuju. Tematska cjelina *Izvori i historiografija* se sastoji od 6 radova različitih autora, a jedan rad je koautorstvo. Prvo poglavlje je autorice Dijane Beljak pod nazivom *Poganski rimski autori o kršćanstvu u prva dva stoljeća*. Autorica je uz pomoć hronološke metode dala pregled izvora koji prvi spominju kršćanstvo, krenuvši od *Plinija Mlađeg*, preko *Tacita* i *Svetonija* koji napadaju i osuđuju do *Minucus Felixa* koji nastoji ispraviti negativne stavove i poglede savremenika prema prihvatanju i razumijevanju kršćanstva. *Galerijev edikt*, Salmedina Mesihovića napominje da je Milanskom ediktu prethodio jedan drugi, manje poznati doku-

ment, Galerijev edikt (311. godine) koji nije ostavio dubljeg traga na tadašnja zbivanja u rimskom svijetu. Kao jedan od mogućih razloga za takvo nešto u zaključnim razmatranjima Mesihović navodi da Galerije, iako izdaje proklamaciju o slobodi vjeroispovjesti, i dalje je imao negativan stav prema kršćanima i u takvom uvjerenju umire. *Novac cara Konstantina na zapadnom Balkanu* je poglavlje iz oblasti numizmatike koji prati promjene na novcu od samog početka pa do kraja vladavine cara Konstantina. Iz teksta poglavlja se saznaje kontinuitet kovanja novca sa obilježjima orijentalnih kultova što nije napušteno ni poslije 313. godine, jer se posljednji motiv *Sol Invictusa* može pronaći na novcu koji je kovan pred sam kraj vladavine. Autorica Tijana Križanović je u okviru ovog poglavlja kao prilog tekstu stavila 11 tabela sa fotografijama novca prateći hronologiju njegovog kovanja. Sa pravne strane svoj doprinos dali Dževad Drino i Benjamina Londrc koji su autori poglavlja *Milanski edikt kroz prizmu pravne nauke*. Autori su u poglavlju obradili pravni karakter Edikta u kontekstu Rimskog carstva, te posljedice koje je imao za dalji razvoj rimske države koja će se vremenom transformisati u kršćansku zajednicu. Drago Župarić napisao je poglavlje pod naslovom *Konstantinski preokret i značenje Milanskog edikta*. Autor obrađuje uzroke i posljedice koje sa sobom nosi Edikt, te se osvrće na Konstantinov stav o kršćanstvu napominjući da je Konstantin tek neposredno pred smrt kršten, što opet opravdava time da je to bio smišljen potez kako bi se očistio od grijeha. Samom Ediktu i njegovoj primjeni autor prilazi sa religijskog aspekta, te time daje jednu sasvim novu, bogatiju i raznovrsniju dimenziju ovoj tematici. Zadnje poglavlje u okviru prve tematske cjeline se tiče direktno vjerske politike

cara Konstantina do 312. godine. Poglavlje nosi naziv *Vjerska politika Konstantina Velikog od dolaska na vlast do bitke kod Milvijskog mosta kroz vizuru savremene antičke historiografije*, autorice Amre Šaćić. Kroz sam naslov autorica je definisala period koji će biti obrađen u tekstu posvetivši svoju pažnju vjerskoj politici cara Konstantina do izdavanja Milanskog edikta. Kako bi sagledala cjelokupnu sliku i čitaoca upoznala sa pozadinom zbivanja autorica ukazuje na važnost razumijevanja Konstantinovog porijekla, te njegova vjerska, paganska uvjerenja koja je moguće pratiti zahvaljujući paganskoj proslavi koju je Konstantin upriličio nakon pobjede u bici kod Milvijskog mosta. Veća zainteresovanost za kršćanstvo dolazi do izražaja nakon spomenute bitke (312. godine), kada je kako autorica navodi njegov cilj bio više definisan političnim nego vjerskim motivima težeći da izvršiti preraspodjelu unutar kršćanske zajednice. Ovaj rad daje odličan uvid na situaciju koja se u Carstvu dešavala neposredno prije Milanskog edikta i kroz njega su prikazani politički događaji koji su uslovlili samom njegovu pojavu.

Druga tematska cjelina *Moesia Superior - ilirska provincija u kojoj se rodio car Konstantin (71-117)* sadrži dva poglavlja koji govore općenito o provinciji Meziji kao krajnjoj granici Ilirika, odnosno o Konstantinovom djetinstvu, mladosti te njegovim ranim stavovima o kršćanstvu. Autorica poglavlja *Gornja Mezija-krajnja granica Ilirika*, Ivana Božić je obradila prostor provincije Gornje Mezi je kao mjesta gdje je rođen car Konstantin kroz prizmu kratkog historijskog pregleda, geografskog položaja, stanovništva i glavnih gradskih sredina u okviru čega je nabrojala narode koji su naseljavali taj prostor kao i značajne gradove te provincije. U okviru poglavlja pažnju je obratila i na ekonomiju i reli-

giju. Posebnu vrijednost ovog obimnog rada krije činjenica da je autorica svoje pisanje potkrijepila—geografskim kartama. *Djetinstvo i mladost Konstantina u Meziji i njegov stav prema kršćanstvu u tom periodu života*, Senaida Bolića tematski pokriva period od 272./3. godine do 293./4. godine. Godinu 272./3. autor uzima kao najvjerodostojniju za rođenje budućeg cara. Kroz poglavlje je obrađen period do 293./4. godine kada Konstantin odlazi u službu u istočni dio provincije. Najveća pažnja u ovom poglavlju je posvećena Konstantinovim roditeljima, posebno njegovoj majci koja će imati velikog uticaja na njegovu kasniju vjersku politiku. Neizostavan dio ovog rada se odnosi na njegov stav prema kršćanstvu u životnom periodu koji je obrađen u radu.

Treća tematska cjelina knjige *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta* je prostorno orijentisana na provinciju Dalmaciju te s toga i nosi naziv *Dalmatia-najveća ilirska provincija (118-211)*. U okviru tematske cjeline su četiri poglavlja od kojih je zadnje koautorstvo. Kroz poglavlje *Počeci antike na prostoru današnje Hercegovine, doba ilirskog helenizma*, Almir Marić je počevši od prehistorijskog i protohistorijskog perioda naslanjajući se na helenističko doba kroz proces kolonizacije dao prikaz razvoja prostora koji se danas naziva Hercegovina. Autor je posebnu pažnju posvetio trgovačkom segmentu, razvoju gradova i vjerskim elementima o kojima je moguće govoriti na ovom prostoru u doba koje je obrađeno u radu. Nedim Mehić je autor poglavlja *Provincija Dalmatia od Epidauruma do Lissusa*. Hronološki autor svoje pisanje počinje nastankom Dalmacije, zatim pažnju posvećuje narodima koji su je naseljavali, pritom vodeći računa o tome da svoje saznanje crpi iz izvora. Bitan segment njegovog rada obuhvataju

kultovi, putne komunikacije i gradovi koji su bili naseljeni na teritoriji istočnog dijela Dalmacije. Treće poglavlje u okviru ove tematske cjeline je napisao Arnes Džido i nosi naziv *Vjerski i ekonomski razvoj na teritoriji današnje Bosne i Hercegovine u IV stoljeću*. Autor je poglavlje podijelio u dva segmenta, ekonomski i vjerski. Sa ekonomske strane je obradio problematiku latifundije i rudnike krenuvši od prostora centralne Bosne, preko zapadne do istočnobosanske rudonosne oblasti. Religijski segment u najvećoj mjeri se oslanja na mitraističku religiju koja je bila dugo vremena najzastupljenija religija. Međutim, autor ne zapostavlja ni kršćanski segment u okviru religije, te je na osnovu toga obradio kasnoantičke bazilike pronađene na tlu Bosne i Hercegovine. Zadnje poglavlje u okviru tematske cjeline *Damatia-najveća ilirska provincija* je koautorstvo Edina Bujaka i Adise Lepić i nosi naziv *Rano kršćanstvo na području današnje Bosne i Hercegovine u svjetlu nalaza mozaika, freski i grobnica*. Mozaici su obrađeni prema mjestu pronalaska i njihova simbolika je detaljno analizirana. U radu je posvećena pažnja i mozaicima iz V i VI stoljeća, od kojih su do sada na prostoru Bosne i Hercegovine otkrivena samo dva. Kroz poglavlje je obrađeno zidno slikarstvo, grobnice na svod, nalazi iz njih i rasprostranjenost po Bosni i Hercegovini kao i porijeklo te religijske pripadnost osoba koje su ih podizale. Autori napominju da je zahvaljujući bazilikama moguće pratiti tok širenja kršćanstva u Bosni i Hercegovini. Dodatnu vrijednost ovog poglavlja čini na kraju teksta karta rasporeda kasnoantičkih grobnica na svod gdje su brojevima obilježena sva nalazišta kasnoantičkih grobnica u Bosni i Hercegovini.

Posljednja tematska cjelina u radu nosi naziv *Pannonia – antiquem et postquem 313. g.n.e. (212.-254)* a sačinjena je od četiri po-

glavlja od kojih je prvo *Kratki pregled Panonije i Rima tokom VIII stoljeća uzajamnih odnosa*, koautorstvo Merise Kliko i Edina Veletovca. Autori u poglavlju kreću od objašnjenja geografskog položaja provincije Panonije i razloga zbog kojih je ona bila bitna tačka osvajanja u širenju rimske vlasti preko prvih ratnih sukoba, zatim dalje slijedeći hronologiju objasnili su ulogu ovog prostora u Velikom Batonovom ustanku, uspostavu provincije u II stoljeću i njene podjele na dva dijela *Pannoniu Superior* i *Pannoniu Inferior*. U IV stoljeću dolazi do reorganizacije provincije *Pannonia Superior* koja se sada dijeli na *Pannoniu Saviu* i *Pannoniu Primu* i provincije *Pannonia Inferior* koja je podijeljena na *Pannonia Secunda* i *Pannonia Valeria*. U dublju historiju provincija u narednim stoljećima autori nisu ulazili, ali su napomenuli da je zbog svog geografskog položaja ova provincija kroz IV i V stoljeće doživjela mnogobrojna stradanja koja su bila rezultat barbarskih upada i pljačkaških povoda. *Narodi antičke Panonije* poglavlje je Dženana Brigića kroz koje autor povlači kontinuitet naseljenosti ovog prostora krenuvši od kasnobrončanog perioda. Autor je kroz poglavlje posebno obradio narode koji su naseljavali zapadni (*Pannonia Superior*), odnosno istočni (*Pannonia Inferior*) dio provincije Panonije. Drugo poglavlje Merise Kliko u okviru tematske cjeline koja se odnosi na Panoniju je *Historijski razvoj glavnih urbanih centara Panonije u periodu rimske vladavine*. U ovom poglavlju su obrađena naselja i gradovi u provinciji. Svojom tematikom poglavlje se odlično naslanja na prethodni rad autora Brigića. Kao i prethodna poglavlja koja govore o provinciji Panoniji i ovo je podijeljeno u dva dijela, prvi koji tematski obuhvata Gornju Panoniju (*Pannonia Superior*) i drugi koji obrađuje prostor Donje Panonije

(*Pannonia Inferior*). I zadnje poglavlje u okviru ove tematske cjeline, ali i same knjige je Edina Veletovca, *Osvrt na religijsku i ekonomsku sliku provincije Panonije*. Autor je svoju pažnju zadržao na religiji koja je bila sastavni dio ilirskog etnosa. Vodeći se time obradio je *domaća* božanstva koja su bila poštovana na prostoru Panonije, sa napomenom da su ona vremenom bila izjednačena sa rimskim božanstvima – *interpretatio Romana*. U Panoniji je bilo razvijeno i kršćansko učenje o čemu svjedoče mnogobrojna prognanstva i ubistva. Sam autor napominje da se specifičnost ovog prostora krije u činjenici da je u IV stoljeću na ovom prostoru bilo široko rasprostranjeno arijansko učenje. Kroz ekonomsku cjelinu u radu obrađeni su rudnici metala i poljoprivreda. Na kraju knjige su data i zaključna razmatranja koja je napisao Adnan Kaljanac. U okviru ovog dijela knjige je priložen sumaran pregled svih radova, a polaznu tačku čine detalji o Konstantinu Velikom, njegovom proročanskom snu i okolnostima koje su dovele do donošenja Milanskog edikta.

Pohvalno je spomenuti da se vrijednost ove knjige krije u tome da su autori, tamo gdje je bilo moguće i potrebno svoj tekst potkrijepili geografskim kartama i fotografijama, kao i to da svaki rad obiluje zavidnim brojem referentnih bibliografskih jedinica i dugim spisikom izvora koji su konsultovani pri izradi rada. Pored istaknutih profesorskih i asistentskih imena svoj doprinos ovoj knjizi dali su i studenti koji su pokazali zrelost u pristupu naučnom radu i ova knjiga se može smatrati njihovom ulaznicom za svijet ozbiljnog bavljenja naukom jer su pokazali dovoljnu spretnost pri obradi kompleksne teme kakva je Milanski edikt, sagledavši je kroz prizmu historije, arheologije, filologije, numizmatike, prava i teologije.

Na kraju je moguće reći da ako je cilj knjige *Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta* bilo sagledavanje Milanskog edikta kroz multidisciplinarni pristup koji u sebi krije različite metodološke pristupe, onda je taj cilj svakako zadovoljen. Knjiga je objavljena na web stranici Filozofskog fakulteta, pa je zahvaljući tome dostupna velikom broju čitatelja. Najveća vrijednost se krije u činjenici da se kroz sagledavanje problematike svakodnevnog života, vjerska i ekonomska pitanja nastojalo udaljiti od uobičajnih historijskih tema što je i postignuto obrađujući segmente koji su djelimično marginalizirani u dosadašnjoj nauci. Pohvalno je i to da se knjiga ne bazira samo na Milanski edikt kao dokument koji garantuje slobodu ispovjedanja vjere kršćanima, nego su njene stranice ispisane uzrocima i posljedicama koje se vežu za 313. godinu, zatim detaljno je opisan geografski prostor na kojem su se te promjene dešavale, počevši od provincije Gornje Mezije, gdje je car rođen preko najveće ilirske provincije Dalmacije do Donje i Gornje Panonije.

SANDA HASAGIĆ

Danijel Džino – Alka Domić Kunić,
Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ, Školska knjiga, Zagreb,
2013, 239 str.

U izdanju zagrebačke Školske knjige, ispod pera dvoje plodnih autora Danijela Džine i Alke Domić Kunić, dolazi monografija *Rimski ratovi u Iliriku: povijesni antinarativ*, koja predstavlja logičan rezultat dugogodišnjeg istraživanja antičkih literarnih vrela, kao i materijalnih ostataka. Autori su uposleni kao saradnici na Univerzitetu Macquaire u Sidneyu (D. Džino) i na Odsjeku za arheologiju HAZU (A. Domić Kunić).